

شورای سیاست گذاری حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران

معاونت پژوهش سطح ۴

عنوان

تحليل و ارزيابی رویکرد عقلی علامه فضل الله در تفسير من وحی القرآن

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر زهره اخوان مقدم

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید ابوالفضل حسینی

نگارنده

سیده زینب حسینی

سال تدوین

۱۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایه خواهند دان

باتشکر از:

با تقدیم احترام به سرکار خانم دکتر زهره اخوان مقدم و حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید ابوالفضل حسینی، از راهنمایی عالمانه و موشکافانه‌ی شما در مسیر رساله‌ام که نه تنها با دانش بی‌نظیر خود، بلکه با نگاهی عمیق و تفکری سرشار، به بهبود و کمال رساندن این رساله کمک فراوانی نموده‌اید، سپاسگزارم. سخنان شما و تبیین‌هایتان باعث تمرکز بیشتر من گردیده است.

امیدوارم تلاش‌های شما در راستای ارتقاء دانش و بصیرت همواره موفق وثمرثمر باشد. این سپاس و تشکر به عنوان نمادی از ارادت و امتنان من به شما در عرصه‌ی علم آموزی است.

با ارادت و احترام فراوان

چکیده

مسئله‌ی نقش عقل در شناخت و استنباط معارف دین، از دیرباز مورد بحث مفسران و تفسیر پژوهان بوده است. برخی اعتقاد به عدم نقش آفرینی عقل در فهم متون دینی دارند و گروهی دیگر نقش‌های مختلفی برای عقل در شناخت قائل هستند و با استفاده از عقل مصباحی و برهانی به تفسیر می‌پردازند. یعنی مفسر هم نیروی عقل را در جمع‌بندی آیات و مطالب تفسیری به کار می‌گیرد و خردمندانه استنباط می‌کند و هم با برهان‌ها و قرینه‌های عقلی در تفسیر به کشف حقایق می‌پردازد. بنابراین رویکرد عقلی در تفسیر، تفسیری عقلی - اجتهادی را نتیجه می‌دهد.

موضوع رساله تحلیل و ارزیابی رویکرد عقلی فضل‌الله در تفسیر «من وحی القرآن» است و با روش توصیفی - تحلیلی به نگارش درآمده است. فضل‌الله با اجتهاد خویش و استفاده از عقل برهانی و قراین عقلی به تفسیر پرداخته و در بحث‌های متعددی مانند تفسیر آیات بیان‌گر توحید، توحید ذاتی، صفاتی و افعالی را تبیین نموده است. در ساحت آیات نبوت و امامت، حقیقت وحی، نبوت و امامت را روشن ساخته و ویژگی‌هایی را برای انبیا و امامان برشمرده و آیات دال بر امامت امامان را با نگاه عقلی بررسی می‌کند. در حوزه‌ی آیات معاد، ضرورت معاد را کاملاً برهانی و عقلی بررسی کرده است. در رابطه با قصص قرآنی، نگاه خود به زبان آیات قصص را معرفی کرده و روایات ناظر به آیات قصص را با دیدهی مجتهدانه اعتبارسنجی می‌کند. وی در ساحت آیات الاحکام نیز نگاه عقلی اصولی خود را وارد کرده و مبنای کلامی پذیرش حسن و قبح عقلی را تکیه‌گاه نظر خویش درباره‌ی تبعیت احکام از ملاکات قرار می‌دهد و دستیابی عقل به این ملاکات را ممکن می‌داند. یافته‌های پژوهش گواهی می‌دهند که عقل در نزد فضل‌الله حجیت داشته و دلالت‌های عقلی در تفسیر او گستره‌ی زیادی دارد. وی در استنباط و فهم متن قرآن برای عقل مصباحی و برهانی جایگاه ویژه‌ای قائل است و بر اعتبار عقل اهتمام دارد.

کلید واژه‌ها: علم تفسیر، عقل، علامه فضل‌الله، توحید، نبوت، امامت، معاد، قصص قرآن، آیات الاحکام.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل نخست: مباحث مقدماتی.....	۳
گفتار نخست: طرح تحقیق.....	۴
۱. بیان موضوع و توضیح مسأله.....	۴
۲. پیشینه تحقیق.....	۵
۳. پرسش های اصلی و فرعی.....	۷
۴. متغیر های مسأله.....	۸
۵. چهار چوب نظری با ارایه مدل تحلیلی.....	۸
۶. فرضیه های پژوهش.....	۹
۷. پیش فرض های پژوهش.....	۱۰
۸. روش تحقیق.....	۱۰
۹. سازمان دهی پژوهش (فصل ها و زیر فصل ها).....	۱۰
گفتار دوم: مفهوم شناسی.....	۱۱
۱. مفهوم شناسی تحلیل.....	۱۱
۱-۱. تحلیل به عنوان روش.....	۱۱
۲-۱. تحلیل به عنوان قضیه.....	۱۲
۳-۱. تحلیل به عنوان مکتب.....	۱۳
۲. مفهوم شناسی عقل.....	۱۳
۱-۲. عقل در لغت.....	۱۳
۲-۲. عقل در اصطلاح.....	۱۴
۳. مفهوم شناسی رویکرد عقلی.....	۱۵

۹۳. قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۶۴ش.
۹۴. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: انتشارات دارالکتاب، ۱۳۶۳ ش.
۹۵. قوشچی، علاء الدین، الشرح الجديد (شرح تجرید)، ۱۴۰۳ق.
۹۶. کاپلستون، فردریک، تاریخ فلسفه، ترجمه منوچهر بزرگمهر، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲ش.
۹۷. کاشانی، ملا فتح الله، منهج الصادقین فی إلزام المخالفین، تهران: کتابفروشی اسلامیة، بی تا.
۹۸. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: سید جواد مصطفوی، قم: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۴۸ش.
۹۹. مامقانی، عبدالله، مقباس الهدایه فی علم الدرايه، قم: انتشارات مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۱۳ق.
۱۰۰. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، قم: انتشارات اسلامیة، ۱۴۲۴ق.
۱۰۱. -----، حق الیقین، اصفهان: انتشارات کانون پژوهش، ۱۳۸۱ ش.
۱۰۲. -----، العقاید، تهران: انتشارات مؤسسه الهدی، ۱۳۷۸ ش.
۱۰۳. محمدی، علی، شرح کفایة الأصول، قم: انتشارات موششه الامام الحسن بن علی (ع)، ۱۳۸۵ش.
۱۰۴. مرعشی، قاضی نورالله، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۹ق.

۱۰۵. مشهدی قمی، محمد بن محمدرضا، كنز الدقائق و بحر الغرائب، تحقيق: حسين درگاهي، تهران: انتشارات وزارت ارشاد، ۱۳۶۸ ش.
۱۰۶. مصباح يزدي، محمدتقي، آموزش عقايد، تهران: انتشارات مركز چاپ و نشر سازمان تبليغات اسلامي، ۱۳۷۴ ش.
۱۰۷. -----، آموزش فلسفه، تهران: سازمان تبليغات اسلامي، شركت چاپ و نشر بين الملل، ۱۳۹۰ ش.
۱۰۸. مصطفى، ابراهيم، المعجم الوسيط، تهران: المكتبة العلمية، بي تا.
۱۰۹. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۴ ش.
۱۱۰. مظفر، محمدحسن، دلائل الصدق لنهج الحق، قم: مؤسسه آل البيت ع، ۱۴۲۲ ق.
۱۱۱. مظفر، محمدرضا، اصول الفقه، نجف، دارالنعمان، ۱۳۸۶ ق.
۱۱۲. معتزلی، عبدالجبار، المغنی فی ابواب التوحید و العدل، قاهره، الشركه العربيه للطباعة و النشر، ۱۳۸۰ ش.
۱۱۳. معرفت، محمدهادی، التاویل فی مختلف المذاهب و الآراء، قم: انتشارات المجمع العالمی للتقريب، ۱۴۲۸ ق.
۱۱۴. -----، التفسير و المفسرون فی ثوبه القشيب، قم: مؤسسه فرهنگي التمهيد، ۱۳۸۷ ش.
۱۱۵. -----، التمهيد فی علوم القرآن، قم: مؤسسه انتشاراتی التمهيد، ۱۳۸۵ ش.
۱۱۶. -----، صيانه القرآن عن التحريف، قم: انتشارات مؤسسه النشر الاسلامي، ۱۴۱۴ ق.

۱۱۷. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، النکت الاعتقادیه، قم: انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۱۱۸. مقداد، فاضل، إرشاد الطالبین إلى نهج المسترشدين، قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی ره، ۱۴۰۵ق.
۱۱۹. مقدادی، فؤاد کاظم، الاسلام و شبهات المستشرقین، قم: مجمع جهانی اهل بیت، ۱۴۱۶ق.
۱۲۰. میرزای قمی، ابوالقاسم، قوانین الاصول، چاپ سنگی، ۱۳۲۴ش.
۱۲۱. مؤدب، رضا، روش های تفسیر قرآن، قم: انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۸۶ش.
۱۲۲. -----، مبانی تفسیر قرآن، قم: انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۸۶ش.
۱۲۳. نجارزادگان، فتح الله، بررسی تطبیقی معنانشناسی امام و مقام امامت از دیدگاه مفسران فریقین، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۲ش.
۱۲۴. -----، تفسیر تطبیقی (بررسی تطبیقی مبانی تفسیر قرآن و معارفی از آیات در دیدگاه فریقین)، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۳ش.
۱۲۵. نراقی، ملا مهدی، انیس الموحدين، تهران: انتشارات الزهراء، ۱۳۶۹ ش.
۱۲۶. نیشابوری، نظام الدین، غرائب القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۶ق.
۱۲۷. واحدی، علی بن احمد، اسباب نزول القرآن، بیروت: انتشارات دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ق.
۱۲۸. هالینگ دیل، رجینالد جان، تاریخ فلسفه غرب، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۳ش.

مقالات

۱. اخوان مقدم، زهره، محمدی وحدت، علی، «کارکردهای ۱۲ گانه سیاق در تعیین و تبیین معنای آیات و واژگان قرآن»، فصلنامه مطالعات سبک شناختی قرآن کریم، شماره نخست، بهار و تابستان ۱۴۰۰.
۲. اخوان مقدم، زهره، بازکاوی اعتبار و کاربرد عقل در فهم قرآن از دیدگاه معصومان علیهم السلام، دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، شماره نخست، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.
۳. ایروانی، محمدرضا، گفت و گو با حضرت آیت الله سید محمدحسین فضل الله، مجله ی بینات، شماره ۱۸.
۴. بهرامی، محمد، «عصمت پیامبران در تفسیر «من وحی القرآن»»، نشریه پژوهش های قرآنی، سال هفدهم، شماره ۶۵-۶۶، تابستان ۱۳۹۰.
۵. پورحسن، قاسم، «سیاق در قرآن»، پیام جاویدان، شماره ۵.
۶. حسین پوری، امین، «نگاهی به تفسیر من وحی القرآن علامه سید محمدحسین فضل الله، مجله ی حدیث اندیشه، شماره ۱۳.
۷. رجب محمد، فاطمه، «روش شناسی تفسیر «من وحی القرآن»»، مجله حدیث و اندیشه، دوره ۶، شماره ۱۲.
۸. سیاوشی، کرم، «من وحی القرآن تفسیری با رویکرد تربیتی و عصری»، نشریه تحقیقات علوم قرآن و حدیث، شماره ۱۵.
۹. -----، روش مواجهه علامه فضل الله با روایات تفسیری در «من وحی القرآن»، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، بهار و تابستان ۱۳۹۲، شماره ۲.
۱۰. صفری، علی، «تحلیل انتقادی استناد به ظواهر قرآنی در تفسیر «من وحی القرآن»»، شماره ۴.

۱۱. عقیلی، علیرضا، «منزلت و کاربرد عقل در چهار تفسیر سده اخیر»، پژوهش‌های قرآنی، پاییز و زمستان ۱۳۷۵.
۱۲. قلی زاده، رضا، «روش شناسی علامه سید محمدحسین فضل الله در نقد آراء علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، نشریه تفسیرپژوهی سال سوم پاییز و زمستان ۱۳۹۵ شماره ۶.
۱۳. مدنی، محمد، «اسباب الاختلاف بين ائمة المذاهب الاسلامیة»، فصلنامه رساله التقريب، شماره ۱ اول، رمضان ۱۴۱۳.
۱۴. معرفت، محمدهادی، «زبان تاریخی قرآن؛ نمادین یا واقع نمون»، نشریه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۳۵ - ۳۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۲.
۱۵. معلم کلایی، شمس الله، «ساختارشناسی تفسیر من وحی القرآن، فصلنامه بینات، سال نوزدهم شماره ۱.

سایت‌ها

۱. جوادى آملی، عبدالله، دروس تفسیر قرآن، سایت بنیاد بین المللی علوم و حیانی اسراء. <http://www.portal.esra.ir>